

Sztakelberg, J. I.

Oznaczenia pieczęci w wydawnictwie "Dokumenty Komitetu Centralnego Narodowego i Rządu Narodowego (1862-1864)"

Przegląd Historyczny 60/3, 571-575

1969

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

J. I. SZTAKELBERG

Oznaczenia pieczęci w wydawnictwie „Dokumenty Komitetu Centralnego Narodowego i Rządu Narodowego (1862—1864)”

W serii „Powstanie Styczniowe. Materiały i dokumenty” ukazał się kolejny tom pt. „Dokumenty Komitetu Centralnego Narodowego i Rządu Narodowego (1862—1864)”. W odróżnieniu od poprzednich publikacji, redaktorzy niniejszego tomu wzięli pod uwagę niezmiernie ważny czynnik, jakim jest obecność na dokumencie pieczęci. Zazwyczaj wydawcy pomijają w publikacjach źródłowych fakt obecności na dokumencie pieczęci, albo podają tak ogólnikowy ich opis, że trudno się zorientować na tej podstawie o jaką pieczęć chodzi. Tymczasem analiza pieczęci uwierzytelniającej dokument w wielu wypadkach pozwala uściślić jego datę lub pochodzenie. Równocześnie analiza i porównanie dokumentów, na których widnieją takie czy inne pieczęcie, pozwala na wniesienie ważkich uściśleń i wyrowadzenie określonych wniosków w sprawie użycia owych pieczęci oraz czasokresu ich używania. Dlatego też każda wzmianka w wydawnictwie źródłowym na temat obecności pieczęci jest niezmiernie cenna.

W przypadku cytowanego wydawnictwa autorzy dokonali wielkiej i nader pożytecznej pracy, ażeby przekazać w każdym z publikowanych dokumentów maksimum informacji na ten temat.

W celu uproszczenia pracy i ułatwienia korzystania z materiału załączono do tomu tablicę pieczęci, które występują w źródłach, następnie zaś opisy dokumentów odwołują się jedynie do numeru owej tablicy. Ogółem znalazło się tutaj 28 pieczęci (włączając 6 połączonych pod nrem 8) centralnych organów powstańczych w Królestwie Polskim, na Litwie i Ukrainie. Ponieważ nie zamierzano dać pełnego wykazu pieczęci organizacji powstańczych, nie włączono, rzecz jasna, do wykazu pieczęci znanych z innych przekazów źródłowych (oprócz dwóch, o czym mowa będzie poniżej). W rezultacie badacze otrzymali dość pokaźny zespół materiałów, na podstawie którego można już wysunąć pewne wnioski na temat użycia pieczęci centralnych organów powstańczych.

Najciekawsze uwagi nasuwają się, naszym zdaniem, na temat użycia trzech pieczęci Komitetu Centralnego Narodowego (nr 1, 2, 3 według tablicy). Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na nieścisłość, jaka wkrađa się do przedmowy, gdzie powiedziano: „Odezwa z 5 października sprecyzowała, że pisma Komitetu będą opatrywane dwiema pieczęciami: herbową i monogramową. Oznaczało to eliminację pieczęci z dwiema rękami” (s. XII). Jeżeli jednak zajrzemy do tekstu samego dekretu (s. 22), jest w nim wyraźnie mowa o tym, że dokumenty Komitetu Narodowego „opatrzone są dwiema pieczęciami, jedną Organizacji Narodowej [tnz. nr 2 — „z dwiema rękami” — J. I. Sz.], drugą — Komitetu [tnz. nr 3], dalej cyfrą zastępującą podpis [tj. pieczęcią nr 1]”. A więc w tekście dekretu z 5 października 1862 mowa jest wyraźnie o tym, że o autentyczności dokumentu świadczy obecność na nim wszystkich trzech pieczęci. Porządek taki przetrwał do chwili przekształcenia Komitetu Centralnego Narodowego w Rząd Narodowy. Ostatni do-

kument Komitetu, jaki opublikowano w tomie (z 1 maja 1863) opatrzone zostały wszystkimi trzema pieczęciami (s. 566). Przez pewien czas, zanim sporządzono nowe pieczęcie dokumenty opatrywano tylko starymi (nr 1 i 2). W tomie znalazły się dwa takie dokumenty (s. 7—8).

Jak już podkreślaliśmy, pieczęcie Komitetu Centralnego Narodowego utraciły ważność z chwilą utworzenia Rządu Narodowego. Należy zaznaczyć, że dotyczy to wszystkich wypadków z wyjątkiem dwóch epizodów w dziejach powstania: jeden wiąże się z projektem utworzenia Rządu Tymczasowego, drugi — z dyktaturą Mariana Langiewicza. Ten drugi jest szczególnie interesujący. Po ogłoszeniu dyktatury Langiewicza Komitet Centralny Narodowy uznał ją, aby uniknąć rozłamu. Zewnętrznym objawem tego stanu rzeczy było przygotowanie pieczęci dla „Komisji Wykonawczej”, na której widniało słowo „Dyktator” (pieczęć nr 5). Dodajmy przy okazji, że oprócz tego istniała jeszcze pieczęć „Dyktator. Naczelnik miasta Warszawy” i najwidoczniej podjęto kroki ku zmianie pieczęci (a raczej ich tekstu) organów powstańczych na prowincji. Od chwili ogłoszenia dyktatury do momentu, kiedy w Warszawie dowiedziano się o jej upadku i wzięciu Langiewicza do niewoli austriackiej (tzn. od 17 do 26 marca 1863) wszystkie dokumenty wychodzące z Warszawy opatrzone były pieczęcią nr 5. Rzecz ciekawa — z chwilą upadku dyktatury — powrócono do starych pieczęci Komitetu Centralnego Narodowego. Na tej podstawie wyciągnąć można następujące wnioski:

1. Nie bacząc na wprowadzenie nowych pieczęci, starych pieczęci nie zniszczono (analogicznie postąpiono z pieczęcią „Naczelnik miasta Warszawy”).

2. Widać wyraźnie, że stare pieczęcie zachowano w Warszawie „na wszelki wypadek”, najwidoczniej nie bardzo wierząc w długotrwałość dyktatury.

Praktyka zastąpienia szczegółowego opisu pieczęci numerem odwołującym się do fotografii zamieszczonej na tablicy z jednej strony istotnie jest bardzo wygodna i oszczędna, z drugiej jednak wymaga niezwyklej dokładności, bowiem nie trudno tutaj o wszelkiego rodzaju omyłki i przeoczenia. Na przykładzie takich przeoczeń, występujących w omawianym tomie źródeł, można się zorientować, że tego rodzaju omyłki czy raczej korektorskie błędy prowadzą do daleko idących konsekwencji przy analizie dokumentów. Jest to szczególnie istotne, kiedy niewłaściwe powołanie się na pieczęć, jaką opatrzone dokument, prowadzi do błędnych wniosków na temat tego, z jakiego kręgu dowództwa powstańczego wyszedł dany dokument.

Szereg takich omyłek wkraśl się w dokumentach z czerwca—lipca 1863 r. (nr 141—147, 149, 158, 160, 188 i 189), w których opisach wymieniono pieczęć dyktatora (nr 4) zamiast pieczęci Rządu Narodowego (nr 6). Mimo iż Langiewicz zachował swoją pieczęć w niewoli, a nawet posiadamy dokumenty opatrzone tą pieczęcią już po upadku dyktatury (por. s. 63), niemniej dokumenty wydawane przez Rząd Narodowy w Warszawie nie mogły, rzecz jasna, być opatrzone pieczęcią ex-dyktatora. W istocie, egzemplarze ulotek zawierających niektóre z tych dokumentów, jakie znajdują się w archiwach radzieckich, opatrzone są pieczęcią Rządu Narodowego (nr 6)¹. Omyłka ta jest tym bardziej godna ubolewania, jeśli zważyć, że wśród wspomnianych dokumentów znajdują się dwie odezwy programowe Rządu Narodowego — z 31 lipca 1863 „Do narodu” i „Do ludów i rządów Europy”.

Drugą omyłkę (a raczej błąd korekty) związaną z pieczęcią dyktatora dostrzegamy na s. 40, gdzie w opisie dokumentu „Powołanie L. Mierosławskiego na dyktatora i naczelnego wodza powstania” zatwierdzonego przez Komitet Centralny

¹ GIM OPI, f. 461, sw. 7, nr 6 (dokumenty nr 143, 188 i 189, wg numeracji tomu).

Narodowy 25 stycznia 1863 również wymieniono pieczęć M. Langiewicza. Nie mówiąc o tym, że pieczęć ta została sporządzona dopiero w półtora miesiąca później, że Langiewicz i Mierosławski byli wrogami, wystarczy po prostu zajrzeć do wydawnictwa, aby przekonać się, że znajduje się tam opis pieczęci projektowanego jawnego Tymczasowego Rządu Narodowego. Zresztą opis drugiego dokumentu opatrzonego tą samą pieczęcią jest sporządzony właściwie (s. 45).

W niektórych przypadkach (podobnie jak w przytoczonych powyżej) omyłka rzuca się w oczy od razu na skutek niezgodności daty dokumentu i okresu, w którym używano danej pieczęci. Tak na przykład dokument z 5 sierpnia 1863 (s. 195) nie mógł być opatrzony pieczęcią nr 2, ponieważ z chwilą utworzenia w maju 1863 r. Rządu Narodowego i wprowadzenia nowych pieczęci — stare pieczęcie Komitetu Centralnego Narodowego (w tej liczbie również pieczęć nr 2) zniszczono.

To samo powiedzieć można o dokumencie z 20 września i 14 października 1863, które nie mogły być opatrzone pieczęcią nr 11, ponieważ już od 23 lipca 1863 stara dwuherbowa pieczęć naczelnika miasta Warszawy (nr 11) zastąpiona została przez nową trzyherbową (nr 12).

Analogicznie odezwa Wydziału Wykonawczego Litwy z 4/16 lipca 1863 nie mogła być opatrzona pieczęcią Wydziału Zarządzającego (nr 19). Nie mówiąc o niezgodności pieczęci i podpisu, wiadomo, że po zmianach w kierownictwie organizacji litewskiej i utworzeniu 26 czerwca 1863 Wydziału Wykonawczego pieczęć nr 19 zniszczono. Ten sam błąd powtarza się w legendzie „Blankietu lokalnego aktu uwłaszczenia” (s. 532).

Wątpliwości budzi również opis ulotki informującej o potyczce pod Łyskowem (s. 526). Wymieniona tu pieczęć nr 20 sugerowałaby konieczność zmiany daty dokumentu — nie 21 czerwca/3 lipca 1863, jak podają autorzy, lecz 3 lipca/15 lipca 1863, ponieważ pieczęć nr 20 wprowadzona została dopiero 14/26 czerwca 1863. Jednakże przeczyłoby to tekstowi dokumentu, w którym mowa jest wyraźnie o tym, że potyczka pod Łyskowem miała miejsce „w tych dniach”, a bitwa stoczona została 16 czerwca 1863.

Wszystkie te przeoczenia, na ogół zwykle błędy korektorskie, są łatwo sprawdzalne, jeżeli badacz ma dostęp do oryginałów dokumentów. Na dokumencie nr 509 (s. 539—540) znajduje się pieczęć nr 21 a nie 18 (zlikwidowana na rok przed wydaniem dokumentu). Znacznie trudniej sprawdzić opis listu Komitetu Centralnego Narodowego do Demontowicza z 10 kwietnia 1863 (s. 95—96), ponieważ oryginał znajdujący się w kolekcji rapperswilskiej nie zachował się. Jednakże wzmianka, iż był on opatrzony pieczęciami nr 3 i 6 (tzn. Komitetu Centralnego Narodowego i Rządu Narodowego) budzi wątpliwość, ponieważ ta ostatnia pieczęć została wprowadzona dopiero w miesiąc później i jedynym dokumentem, na którym widniały obie te pieczęcie razem, był dekret Rządu Narodowego z 10 maja 1863.

Wzmianka na s. 429, iż nr 4/12 „Rozporządzeń i Wiadomości Policji Narodowej” opatrzony jest pieczęcią nr 21 (drukarni Wydziału Litewskiego w Wilnie), jeżeli nie jest omyłką, stanowi interesujące świadectwo rozpowszechniania na Litwie w styczniu 1864 r. wydawnictw warszawskich. Tym bardziej, że w numerze tym zamieszczono informacje o warunkach, w jakich sporządzano adresy hołdownicze mieszkańców m. Łomży.

Wspomniana w następnym numerze tychże „Wiadomości” informacja o przejętej przez władze carskie pieczęci IV Oddziału Województwa Mazowieckiego (s. 430) dotyczy prawdopodobnie pieczęci P. Landowskiego, ponieważ odcisk tej pieczęci znajdujemy na podpisanych przez niego dokumentach², a nie Jankowskiego, jak wspomniano w przypisach do tego dokumentu.

² CGIA Lit. SSR (Wilno), f. 484, op. 2, d. 659, k. 59, 61, 64, 92.

Dodajmy, że odezwa do duchowieństwa na Litwie z 4/16 kwietnia 1863 (s. 511—513) opatrzona została nie tylko pieczęcią naczelnika województwa mińskiego, jak słusznie wzmiankowano w opisie, lecz również — i przede wszystkim — pieczęcią „Wydziału Zarządzającego Prowincjami Litwy”. Pieczęć mińska występuje tutaj jedynie w charakterze kontrasygnacji, swego rodzaju potwierdzenia faktu otrzymania dokumentu oficjalnymi (powstańczymi) kanałami.

Na zakończenie pragniemy nieco uwagi poświęcić dwóm pieczęciom, które znalazły się na tablicy, mimo iż w tomie nie ma dokumentów nimi opatrzonych. Są to pieczęcie nr 14 i 26³. Obie te pieczęcie różnią się w sposób istotny od pozostałych pieczęci centralnych władz powstańczych niewielkim rozmiarem (20 mm średnicy) i pewnymi cechami szczególnymi rysunku. Tarcza pokryta jest pionowymi kreskami (które oznaczają heraldycznie kolor czerwony), ma nieco inny kształt, korona również różni się formą od pozostałych pieczęci. Analogicznych pieczęci piszący niniejsze uwagi zna sześć. Oprócz dwóch wymienionych z napisami: „Rząd Narodowy. Naczelnik Policji”, „Rząd Narodowy. Nacz[elnik] Straży Bezp[iecieństwa]”, używano jeszcze czterech innych z następującymi napisami w otoku: „Rząd Narodowy. Trybunał Rewolucyjny”, „Rząd Narodowy. Nacz[elnik] woj[enny] m. Poznania”, „Komisarz nadzwyczajny Rządu Narodowego”, „Korpus II. Naczelnik sztabu”. Pierwsze cztery spotykamy jedynie w formie odcisków wklejonych do albumu pieczęci z czasów powstania styczniowego znajdującego się wśród materiałów wystawy jubileuszowej we Lwowie w 1913 r.⁴ Dwoma pozostałymi opatrzono następujące dokumenty: pieczęcią komisarza nadzwyczajnego — list z Paryża z 12 maja 1864, zaś pieczęcią naczelnika sztabu — rozkaz dzienny dowódcy II korpusu gen. Bosaka z 1 czerwca 1864⁵. A więc obie one używane były w połowie roku 1864. Zresztą zważywszy, że korpusy utworzono na mocy dekretu z 15 grudnia 1863, pieczęć naczelnika sztabu nie mogła być w użyciu przed tą datą. Z zamieszczonego w tomie (s. 348—349) listu Traugutta do Bosaka z 2 marca 1864 wynika, że Rząd Narodowy nie miał możliwości, jak to czynił uprzednio, zamówić pieczęci dla Bosaka w Warszawie. Dlatego też zlecono wykonanie ich na miejscu. Określono jedynie w sposób bardzo ogólnikowy szkic rysunku: „Herb na pieczęciach ma być zwykły potrójny, jak wskazuje instrukcja dołączona do dekretu z dnia 15 grudnia”. List ten jeszcze bardziej zawęża czas, w ciągu którego mogły być wykonane pieczęcie — od 2 marca do 1 czerwca 1864. Identyczność tej pieczęci i pieczęci naczelnika wojennego m. Poznania skłania do wniosku, iż obie wykonane były w Poznaniu. Nie podważa tego przypuszczenia również pieczęć komisarza nadzwyczajnego (W. Przybylskiego), ponieważ Przybylski opuścił Warszawę tak nagle, iż trudno wyobrazić sobie, by zdołał sporządzić przed wyjazdem nową pieczęć; prawdopodobnie wykonano ją również za granicą. Ponieważ wszystkie pozostałe pieczęcie wydają się z racji wyraźnego podobieństwa kształtu i rysunku pochodzić z jednego źródła, sądzić należy, iż wykonano je w tym samym miejscu i w tym samym czasie (pierwsza połowa 1864 r.). Jeżeli zaś chodzi o ich tekst, zwraca uwagę fakt, iż instytucji o takiej nazwie w centralnych władzach powstańczych nie było. Rząd Narodowy miał w swym składzie Wydział Policji, ale w dokumentach brak wzmianek o naczelniku policji, poza naczelnikiem policji m. Warszawy, który miał własną pieczęć, figurującą na tablicy pod nr 15. Tak samo w Warszawie istniała straż narodowa, przekształcona na mocy dekretu z 13 sierpnia 1863 z byłej żandarmerii narodowej (s. 212). Naczelnik tej straży posiadał własną pieczęć z napisem: „Rząd Narodowy.

³ Pieczęcią nr 17, która na dokumentach nie występuje, opatrzony jest dokument nr 461 zamieszczony w tomie w formie rejestru.

⁴ CGIA USSR (Lwów), f. 102, op. 2, k. 23.

⁵ Biblioteka AN USSR (Lwów), Dział Rękopisów, f. Sap. d. 699, k. 3; CGWIA, f. 38, op. 32, d. 433, k. 108.

Naczelnik Straży Narodowej m. Warszawy”⁶ oraz z analogicznym rysunkiem jak na pieczęci m. Warszawy. Ten sam termin — „Straż Narodowa” — używany był na pieczęciach galicyjskich; na opublikowanej zaś pieczęci widnieje napis: „Straż Bezpieczeństwa”⁷. Jeżeli chodzi o trybunały rewolucyjne, tworzone były one wszędzie na mocy dekretu z 2 czerwca — zarówno w Królestwie Polskim (również na szczeblu powiatowym), jak i w zaborze pruskim i austriackim. A więc nie jest wykluczone, iż wszystkie trzy przeznaczone były dla instytucji powstających w Wielkim Księstwie Poznańskim, a w takim razie włączenie dwóch spośród tych pieczęci do tablicy pieczęci centralnych władz powstańczych jest nieuzasadnione.

⁶ GPB, Dział Rękopisów, f. 1020, tetr. XVIII, k. 93.

⁷ Użycie terminu „Straż Bezpieczeństwa” w dekrete z 8 czerwca 1863 ma inny sens, ponieważ mowa tu nie o utworzeniu jakiegoś organu powstańczego, lecz o przekształceniu utworzonej przez władze carskie straży wiejskiej w działającą na rzecz powstania straż bezpieczeństwa. Tego rodzaju straż miała charakter lokalny i nie stanowiła jednolitego w sensie organizacyjnym ciała.